

===== Csapody Tamás =====

/// A fegyvertelenség útja

**A katonai szolgálatmegtagadás és a lelkiismereti szabadság
érvényesülése a késő szocializmustól napjainkig**

*Tanulmányomat a 94 éves Merza Józsefnek, a katolikus
Bokor Közösség első katonaságmegtagadójának ajánlom*

== A fegyvertelenség mint társadalomtörténeti és jogállami probléma

Az általános hadkötelezettségen alapuló tömeghadsereg, vagyis a békeidőben is fenntartott sorozott hadsereg lényege, hogy az állam a hadra fogható lakosságot, leggyakrabban férfi állampolgárait, katonai nyilvántartásba veszi, majd rendszeres sorozás után a hadköteles korban lévőket sorkatonai és időszakonként tartalékos katonai szolgálatra kötelezi. A hivatásos és tovább szolgáló, valamint szerződéses katonákkal együtt ők alkotják azt a hadsereget, illetve hadkiegészítési rendszert, amely békében védi az országot, háborús helyzet esetén pedig lehetővé teszi a tartalékosok gyors mozgósítását. Mindez azt jelenti, hogy a mindenkori lakosság mintegy 0,4–0,9%-a öltözik egyidejűleg katonai egyenruhába, és évtizedek alatt a férfi lakosság 25–50%-a kap katonai kiképzést. Háborús veszély esetén a lakosság 2–4%-a lesz képes azonnali, 15–20%-a pedig a későbbi bevonulásra, aminek révén a hadsereg létszáma mozgósítással szinte azonnal a négyszeresére-ötszörösére nőhet.¹

Magyarországon az általános hadkötelezettség történeti bevezetése egy forradalom külső megdöntésének veszélyéhez kapcsolódik. Mészáros Lázár hadügyminiszter javaslatára 1848. augusztus 19-én döntött az országgyűlés a kötelező újoncozásról, míg Szemere Bertalan belügyminiszter elrendelte az újoncok összeírását. A szabadságharc leverése és a kiegyezés után az 1868. évi 40. törvénycikk fektette le a modern kori magyar általános hadkötelezettség alapjait, kimondva, hogy „a védelmi kötelezettség általános, és minden védképes állampolgár által személyesen teljesítendő”.² Ekkortól a hadköteles korú (20 és 36 éves kör közötti) férfiak sorkatonai

1 == Németh–Patyi, 1997.

2 == 1868. évi XL. törvényoikk a véderőről, 1. §.

szolgálati ideje a korábbi negyvennyolc hónapról huszonnégy hónapra csökkent. A Tanácsköztársaság időszakában a román és csehszlovák csapatok előretörése idején, 1919. május 31-én rendelték el általános védkötelezettséget, majd a trianoni békediktátum rendelkezése nyomán a magyar haderőt harmincezer főben maximalizálták, és az önkéntes modellre kényszerítették az országot, amit azonban a két háború közötti vezetés rejtett hadkötelezettséggel játszott ki.

A második világháborút követően, a koalíciós időszak átmeneti évei után, 1948. október 1-jén vezették be ismét az általános hadkötelezettséget, amely a Rákosi-korszak militarizált és feszült éveiben, 1951-re kétszázezer fős gigantikus békelétszámmra duzzasztotta a Magyar Néphadsereget. Az 1960-ban módosított honvédelmi törvény továbbá kiterjesztette a hadkötelezettséget bizonyos szakképzettségű, 18 és 45 év közötti nőkre is, noha tényleges fegyveres szolgálatra nők esetében békeidőben soha nem került sor. A sorkatonai szolgálat terhei, a feszített katonai kiképzések és a laktanyai elzártság mély nyomokat hagyott ezeken a korosztályokon, miáltal a szocializációs és ideológiai kényszer az egypártrendszer fenntartásának egyik legfőbb biztosítéka volt.³

A kötelező katonai szolgálat és az egyéni szabadságjogok konfliktusa az állam és a polgár viszonyának legmélyebb alkotmányjogi dilemmája.⁴ Bár a liberális társadalomfilozófiai megközelítés szerint az állampolgári alapkötelezettséget nem lenne szabad az individuum alapvető szabadságjogai elé helyezni, az államok évszázadokon át abszolút prioritást biztosítottak a honvédelmi érdekeknek. A hadkötelezettség léte folyamatos alkotmányos feszültségek hordozója, hiszen a besorozott katonától az állam elvárja, hogy az eskü letételével akár az élete feláldozásának kockázatát is vállalja, és adott esetben kioltsa a támadó életét, ami alapvetően sérti az élethez és az emberi méltósághoz való alapjogot. Emellett a katonai szolgálat súlyosan korlátozza a személyes szabadságot, a szabad mozgást, a lakóhely szabad megválasztását, valamint a gondolat-, vallás- és véleménynyilvánítási szabadságot is. Éppen ezért vált a katonai szolgálatmegtagadás és az annak helyébe lépő alternatív szolgálati formák (polgári szolgálat és fegyvertelen katonai szolgálat) elismerése a demokratikus átmenet és a jogállamiság kiépülésének egyik legfontosabb értékmérőjévé a rendszerváltó Magyarországon.

= = A katonai szolgálatmegtagadás jogi szabályozásának evolúciója a Kádár-rendszerben

A Rákosi-diktatúra militarizmusa és a hidegháborús feszültség miatt a lelkiismereti okokból történő fegyvermegtagadást a szocialista államrend elleni nyílt fellépésnek tekintették. Az 1951-ben létrehozott fegyvertelen katonai építőszázadok esetében is megkövetelték a katonai eskütételt, így a „pacifista” kisegyházak (nazaré-

3 = = Bodó, 2022.

4 = = Csapody, 1990a.

nusok, Jehova Tanúi) hívői ezt az alternatívát sem fogadhatták el.⁵ A Jehova tanúit a szolgálati paranccsal szembeni engedetlenségért, a honvédelem vagy a demokratikus államrend ellen irányuló izgatásért, a honvédelem érdekét veszélyeztető viselkedésért ítélték el, de valójában valamennyien a katonai szolgálat teljesítését tagadták meg.⁶ A hadbíróságok öttől tíz évig terjedő szigorított börtönbüntetéssel vagy kényszermunkával sújtották őket.⁷

A katonai szolgálatot megtagadók a letöltött büntetés után újabb behívóparancsot kaptak, ami újabb megtagadást és bebörtönzést vont maga után. A lelkiismereti okokból fegyveres szolgálatot megtagadók és a késő szocialista állam viszonyában az első részleges elmozdulást az Állami Egyházügyi Hivatal (АЕХ) és a Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezethez közötti titkos tárgyalások hozták el. Az 1969-ben elkezdődött tárgyalások nyomán a nazarénus fegyverelutasító fiatalokat a korábbi egységesen négy év börtön helyett három év szabadságvesztésre ítélték.⁸ A nazarénusokat később a sorozás alkalmával létszámfölöttinek minősítették, így elkerülték a hadbíróságokat.⁹ Az évekig húzódó tárgyalások nyomán – a kelet-németországi példát szem előtt tartva – 1977-ben bevezetésre került Magyarországon a fegyver nélküli katonai szolgálat.¹⁰ A lényeges enyhítés azonban kizárólag a nazarénusok számára volt elérhető, akiknek egyénileg és gyülekezeti igazolással kellett kérvényezniük azt. Az intézkedés strukturális ellentmondása miatt ez a gyakorlatban kudarcot vallott, mivel a fegyver nélküli szolgálatot teljesítőket a honvédség építő- és műszaki alakulataiba (a „lapátos katonasághoz”) osztották be. Itt továbbra is egyenruhát viseltek, laktanyai fegyelemben éltek, és katonai esküt vagy fogadalmat kellett tenniük. E korai, szelektív kísérlet elégtelensége, valamint a politikai klíma változása vezetett el a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Politikai Bizottsága (PB) 1988. augusztusi határozatához, amely már valódi paradigmaváltást jelentett.¹¹ Ez a döntés rögzítette a fegyver nélküli katonai szolgálat radikális reformját, valamint a fegyveres erők kötelékén teljesen

5 == Rajki, 2012.

6 == Lásd pl. ÁBTL 3.1.9. V-22027.

7 == Szegedi Sándor Jehova tanúját államrend elleni izgatás vádjával tíz év börtönre ítélték 1953-ban, mert megtagadta a katonai szolgálatot. ÁBTL 3.1.9. V-86276. Dusicza Sándor Jehova tanúját szintén ezért öt év börtönbüntetésre ítélték 1951-ben. ÁBTL 3.1.9. V-86264. Szabó Béla Jehova tanúját Dusiczához hasonlóan ugyanezért szintén ugyanezzel a büntetéssel sújtották ugyanebben az évben. ÁBTL V-86473.

8 == Soós Sámuel levele Prantner Józsefnek, 1969. július 14. Soós Sámuel hagyatéka.

9 == Soós Sámuel és Palotay Sándor levele Miklós Imrének, 1972. január 13. Soós Sámuel hagyatéka.

10 == ÁBTL 4.2. 06/1977. (I.31.) A honvédelmi miniszter és a belügyminiszter 06/1977. számú együttes utasítása a fegyveres katonai szolgálatot vallási okból megtagadó hadkötelesek behívásával kapcsolatos eljárásról, 1977. január 31.

11 == MNL OL M-KS 288-5., 1032. ő. e. Jegyzőkönyv az MSZMP PB 1988. augusztus 9-i üléséről.

kívülálló, valódi helyettesítő polgári szolgálat jogintézményének elvi bevezetését. A pártállami nómenklatúra ezzel az intézkedéssel a nemzetközi emberi jogi normákhoz való igazodást, a Jehova Tanúinak, a nazarénusoknak és a katolikus bázisközösségek marginalizációjának, valamint az átmeneti időszak politikai feszültségeinek csökkentését kívánta elérni. A határozatot előkészítő jelentés pontos képet ad „a fegyver nélküli katonai szolgálatot vállaló hadkötelesekről” az 1977 és 1988 közötti időszakban.¹² A PB-nek készült jelentés szerint ebben a bő évtizedben összesen 590 fő tagadta meg a sorkatonai szolgálatot, akiknek az elsőprő többsége (566 fő) a Jehova Tanúi Egyházhoz és a Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezetéhez tartozott. A dokumentum szerzője egybeszámolta a két utóbbi egyházi csoport katonai szolgálatot elutasítóit, de a nazarénus gyülekezet saját nyilvántartása árnyalja ezt a képet. Az ebben foglaltak szerint a „fegyverfogás és a honvédeskü” letételének megtagadása miatt elítélt nazarénusok száma 1969 és 1973 között 27 fő volt.¹³

Az MSZMP PB jelentésében már megjelentek a „római katolikus” (13 fő) és az „egyéb, például szombatista” (valójában reformadventista¹⁴), továbbá a politikai okokra hivatkozó (11 fő) szolgálatmegtagadók is. Ugyanezen időszak alatt mindössze 199 fő vállalta a fegyver nélküli katonai szolgálatot, akik szinte kivétel nélkül nazarénusok voltak, míg a Jehova Tanúi közül évente csupán 1-2 fő volt hajlandó élni ezzel a kompromisszumos lehetőséggel.¹⁵

= = A Bokor Közösség erőszakmentesség-teológiája és a katonaság elutasítása

A magyarországi vallási alapú katonai szolgálatmegtagadás történetében különleges helyet foglal el a római katolikus Bokor Közösség,¹⁶ amelyet 1945-ban alapított Bulányi György¹⁷ piarista szerzetes. Bulányi élete és munkássága a mindenkori po-

12 = = MNL OL M-KS 288-5., 1032. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak a fegyveres katonai szolgálat teljesítésével összefüggő kérdésekről, javaslat a fegyver nélküli katonai szolgálat, valamint a helyettesítő polgári szolgálat bevezetésére. Kimutatás a katonai szolgálatot megtagadó és a fegyver nélküli katonai szolgálatot vállaló hadkötelesekről (1977–1988), 1988. július 27.

13 = = Vö. Katonafoglyok. A Krisztusban Hívó Nazarénus Gyülekezetből, akik lelkiismereti okból a fegyverfogást és a honvédesküt megtagadták s emiatt elítéltek, 1973. május 22. Soós Sámuel hagyatéka.

14 = = A szombatista, hivatalos nevükön Hetednap Adventista Egyházból kivált vallási csoport.

15 = = MNL OL M-KS 288-5., 1032. ő. e. Jelentés a Politikai Bizottságnak a fegyveres katonai szolgálat teljesítésével összefüggő kérdésekről, javaslat a fegyver nélküli katonai szolgálat, valamint a helyettesítő polgári szolgálat bevezetésére. Kimutatás a katonai szolgálatot megtagadó és a fegyver nélküli katonai szolgálatot vállaló hadkötelesekről (1977–1988), 1988. július 27.

16 = = Csapody, 1993b: 4–29.

17 = = Bulányi György (Budapest, 1919. január 9. – Budapest, 2010. június 6.) piarista szerzetes, magyar–német szakos tanár.

litikai hatalommal való bátor szembenállás története: a Rákosi-korszakban koncepció perben életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, amelyből közel kilenc évet (1952–1960) le is töltött, majd szabadulása után a politikai rendőrség állandó zaklatása mellett szervezte újjá a földalatti kisközösségek hálózatát.¹⁸ A Bokor teológiája a jézusi hegyi beszéd és az újszövetségi kinyilatkoztatás radikális értelmezésén alapult, amelynek három fő pillérét a kicsiség, a szegénység és az aktív, cselekvő erőszakmentesség alkotta. A közösség tagjai az 1970-es évek végétől kezdve elutasították a fegyveres erőszak minden formáját, így a hadseregbe való bevonulást és az állameskü letételét is.

A katolikus katonaságelutasítók¹⁹ sorát Kiszely Károly²⁰ nyitotta meg. Ő a xx. század legelején alakult Regnum Marianum²¹ római katolikus közösség tagjaként 1976 és 1979 között 33 hónapot töltött a Baracskai Fogház és Börtönben.²² A politikai elítéltekre jellemző módon kedvezményeket vagy amnesztiát nem kaphatott. Szabadulása után az ún. demokratikus ellenzék aktív tagjaként nyolc éven át, egészen a kikényszerített kivándorlásáig, szamizdatban megjelent írásain keresztül is fáradhatatlanul küzdött az alternatív szolgálati formák hazai bevezetésért.²³

A Bokor aktív erőszakmentesség-teológiája szerint a katonaságban való részvétel gyilkolásra és erőszakra való szocializáció, amely összeegyeztethetetlen a keresztény szeretetparanccsal. A Bokor tagjai a kora keresztény mártírok példáját követve vallották, hogy a fegyverek és a hadsereg elutasítása az igaz keresztény hit hiteles próbája. A bázismozgalom alapvető elveit és a radikális békepárti magatartást Bulányi György a Kádár-rendszer kései, enyhülő időszakában a *Keressétek az Isten Országát!*²⁴ című, először szamizdatban megjelent művében foglalta össze részletesen. A katonai szolgálat megtagadása dr. Merza József²⁵ matematikus 1979-es fellépésével vált vízválasztóvá a Bokor Közösségen belül. Merza, aki már család-

18 == Szakolczay, 1989.

19 == Fontos elvi és teológiai különbségtétel a Bokor gyakorlatában, hogy a tagok következetesen a „katonaság elutasítása” kifejezést használták a hivatalos „katonai szolgálatmegtagadás” helyett. Bulányi teológiája szerint a „szolgálat” szó ebben a kontextusban teológiai és ideológiai elfogadhatatlan, hiszen az ember kizárólag Istennek tartozik szolgálattal, és az állami erőszakszervezetben való részvétel ennek a transzcendens kötelezettségnek a megtagadását jelentené. A tanulmányban egyaránt használok a „katonaság elutasítása” és a „katonai szolgálat megtagadása” megnevezéseket.

20 == Kiszely Károly (Budakalász, 1953. december 20.) esztergályos, teológus, Ausztriában élő természet- és környezetvédő, közíró.

21 == Emődi, 1996.

22 == Kiszely, 1983.

23 == Kiszely, 1992 (1984)

24 == Bulányi, 1990–1991.

25 == Dr. Merza József (Sárospatak, 1932. szeptember 16.) matematikus, könyvtáros, pedagógus, szakfordító, író. A Karig Sára-díj kitüntetettje.

apa és elismert kutató volt, a tartalékos katonai behívóparancsot (egy katonai továbbképzést) utasította vissza elvi alapon. Bár Merzát nem fegyveres harcra, hanem elméleti jellegű tevékenységre hívták be, teológiai érvelése szerint a katonai struktúrán belüli bármilyen közreműködés – akár a matematika tanítása sorkatonáknak – a militarista gépezet és a fegyveres erőszak közvetett legitimációját jelenti.²⁶ Merza József fellépése megnyitotta az utat a Bokor fiatal tagjai előtt, akik ettől kezdve egyre nagyobb számban tagadták meg a katonaságot, 1979 és 1989 között összesen mintegy harmincan.²⁷ Merza József nem folytathatta tudományos pályafutását, megvonták tőle útlevelét, de ő – politikai széljárásoktól függetlenül – aktív közéleti szerepet vállalva, folyamatosan támogatta a katonaság elutasításának ügyét és a különböző hazai békekezdeményezéseket, valamint a háborúellenes megmozdulásokat.

A Bokor-közösség katonai szolgálatmegtagadói a személyes honvédelmi kötelezettségük teljesítésének megtagadása szerint alapvetően két nagy csoportba sorolhatók: a teljes sorkatonai szolgálatot elutasítókra, valamint a hátralévő szolgálatuk befejezését megtagadókra. A teljes sorkatonai szolgálatot megtagadók egyike, az 1985-ben 26 éves budapesti Orbán Péter²⁸ gyógypedagógust különösen szigorú ítélettel sújtották. A Győri Katonai Bíróság 34 hónap börtönbüntetést szabott ki rá, amelyet – megtagadó társaitól eltérően – ráadásul a Kozma utcai börtönben kellett letöltenie. Orbán Péter esete a demokratikus ellenzék szamizdat folyóiratában, a *Beszélő*-ben is megjelent, mint a politikai és lelkiismereti jogok megsértésének egyik kirívó példája.²⁹ A sorkatonai szolgálatuk hátralévő részét elutasítók közé tartozott az 1984-ben 28 éves soproni Sever József³⁰ faipari mérnök. Ő előfelvételis egyetemistaként korábban már letöltötte szolgálatának első, 11 hónapos szakaszát, a diploma megszerzése utáni behívást viszont megtagadta. Sever József végül 14 hónap fogházbüntetést kapott, amelyet Baracskán töltött le.³¹

Kizárólag csak ebben az 1979 és 1989 közötti tíz évben összesen 758 katonai szolgálatmegtagadót tartottak számon Magyarországon.³² Elsőprő többségük (92%-uk, összesen 700 fő) a Jehova Tanúi Egyházból került ki, míg a Bokor Közösség 31 fővel (4,1%) „képviseletette magát”.³³ Rajtuk kívül nazarénusok, reformadven-

26 == Csapody, 1991.

27 == Csapody, 1993b: 32–42.

28 == Orbán Péter (Várpalota, 1959. január 12.) gyógypedagógus, Ashoka-díjas társadalmi vállalkozó, a Fecskepalota közösségi ház megalapítója.

29 == Sz. n., 1992 (1987).

30 == Sever József (Eisenstadt, 1956. november 26.) faipari mérnök.

31 == HM HIM HL XI-22., KB.VIII.683/1984. Ítélet Sever József ügyében, 1984. szeptember 6.

32 == Csapody, 1993b.

33 == A Bokor teológiájának egyik sarkköve volt az erőszakmentesség, az elvek és a gyakorlat között komoly különbség mutatkozott. A közösségen belüli potenciális sorkö-

tisták, valamint politikai és lelkiismereti megtagadók is akadtak ebben „bűnelkövetői” csoportban.

A katonai szolgálatmegtagadást a büntető törvénykönyv (Btk.) szigorúan szankcionálta. A megtagadókat civil státuszuk ellenére katonai bíróságok ítélték el, ami felvetette a bírák elfogultságának kérdését. Az eljárások során számos emberi jogi jogsértés történt. A vádlottak 84%-át indokolatlanul előzetes letartóztatásban tartották, sok esetben eltitkolták vagy korlátozták a tárgyalások nyilvánosságát, a kirendelt védők mozgásterét szűkítették (nem érvényesült a szabad ügyvédválasztás). A megtagadók több mint harmadát pszichológiai vizsgálatoknak vetették alá, hogy a jelenséget paranoid személyiségzavarnak vagy betegségnek minősíthessék át. A végrehajtandó szabadságvesztésre ítélt „nagyidősök” átlagosan 32,2 hónapos büntetést kaptak, melyből átlagosan 29,7 hónapot le is töltöttek, leginkább a barackai börtönben.³⁴ A börtönben a Jehova Tanúi fegyelmezett, befelé forduló magatartásával szemben a Bokor-tagok individualistábbak voltak, gyakran keveredtek munkahelyi vagy fegyelmi konfliktusba, és aktívan tiltakoztak a jogsértések ellen.

A Bokor katonaságelutasítói közül (nem számítva a felfüggesztett büntetésben, megrovásban részesülőket és a fel nem jelentett eseteket) összesen 23 fő kapott letöltendő börtön- vagy fogházbüntetést. Ebben a szűkített, ténylegesen bebörtönzött körben az elítéltek 60,87%-a (14 fő) a legsúlyosabb („nagyidősök”), 30 és 36 hónap közötti szabadságvesztést szenvedte el, míg a közepes tartamú (14–24 hónapos) ítéletek 34,78%-ot (8 fő), a rövid (8–10 hónapos) letöltendő büntetések pedig 4,35%-ot (1 fő) tettek ki. A végrehajtási fokozatok megoszlása megegyezik a korábbival, így a büntetések 60,87%-át fogházban, míg 39,13%-át a jóval szigorúbb börtön fokozatban hajtották végre.³⁵ A ténylegesen letöltendő büntetésre ítélt szolgálatmegtagadók földrajzi bázisa a főváros felé tolódik el, ugyanis az bebörtönzött személyek 52,17%-a budapesti, 43,48%-a vidéki lakosként (kiemelten Sopron és Székesfehérvár körzetéből) került be a nyilvántartásba, míg az esetek 4,35%-ában a lakhely nem volt egyértelműen beazonosítható. A pártállami bíróságok szigorúan lesújtottak a Bokor katonaságelutasítóira. A Bokor tagjai összesen mintegy közel 50 évet töltöttek a pártállam börtöneiben a hitükért és a fegyvertelenség eszméjéért.³⁶

A börtönből szabadultaknak szembe kellett nézniük a priusz okozta hátrányokkal, így a továbbtanulásból és a külföldre utazásból való kizárással. Emellett az állam egy abszurd joghézag révén honvédelmi hozzájárulás („katonaadó”) fizeté-

teleseknek csupán a 21%-a (10 év alatt 27 fő) tagadta meg ténylegesen a szolgálatot, vagyis a többség végül fegyvert fogott.

34 = Csapody, 1993b.

35 = A kiszabott büntetések mértékét a megtagadott sorkatonai (tartalékos) szolgálati idő hossza, valamint a politikailag befolyásolt ítélkezés határozta meg.

36 = Csapody, 1993b: 79–81.

sére kötelezte őket, így amennyiben ezt kifizették volna, úgy anyagilag olyan intézmény támogatására kényszerültek volna, amely miatt korábban börtönben ültek.

A katonakönyv (hivatalos nevén katonai igazolvány) megtartása, átvétele vagy visszaküldése komoly viták forrásává volt a Bokor Közösségen belül.³⁷ A tagok egy része szerint a katonakönyv valójában a „hadsereg tagsági igazolványa”, ezért a militarista rendszerrel való teljes szakítás érdekében még a formális kapcsolatot is meg kell szüntetni az állammal, vagyis a katonakönyvet vissza kell küldeni. A mérsékeltabb álláspontot képviselők szerint felesleges mindez „önfeljelentés”, és óva intették a közösséget a nyílt konfrontációtól. A katonai ügyészségek a katonakönyv átvételének megtagadását vagy visszaküldését a katonai szolgálat alóli kibúvás büntetnének minősítették. Ezért a törvény szerint akár három évig terjedő szabadságvesztés is járhatott. Különösen veszélyes volt ez azoknak a férfiaknak, akik a katonaság elutasítása miatt frissen szabadultak a börtönből. Ha ők küldték vissza a könyvet, a jog visszaesőként kezelhette volna őket, ami újabb, akár 10–18 hónapos börtönbüntetést vonhatott volna maga után. (A Bokorból végül emiatt senki nem került börtönbe, de két esetben komoly, 10 000 Ft-os és 5600 Ft-os pénzbüntetést szabtak ki.³⁸) Bizonyos szakképzettségű nők (pl. egészségügyi dolgozók, fordítók) sem vonhatták ki magukat a katonakönyvre vonatkozó jogszabályok hatálya alól. Őket a törvény kötelezte a katonai nyilvántartásba vételre és a katonakönyv átvételére.³⁹ A Bokorban a nők 1986 és 1989 között folyamatosan küldték vissza a katonakönyveiket – a legtöbben, körülbelül 50-en, 1986-ban és 1987-ben.⁴⁰

= = A pártállami retorziók és az egyházi hierarchia kollaborációja

A Bokor katonaságmegtagadói nemcsak az államhatalommal, hanem saját egyházuk vezetésével is súlyos konfliktusba kerültek. Az ÁEH és a Magyar Katolikus Püspöki Kar (MKPK) között az 1950-es állam–egyház-megállapodás óta egy szoros, intézményesült kollaborációs rendszer működött. A megállapodás szerint a püspöki kar kötelezettséget vállalt arra, hogy feltétel nélkül támogatja a Magyar Népköztársaság államrendjét és az alkotmányt, valamint hogy az egyházi törvények szerint saját maga lép fel és fegyelmi úton jár el mindazokkal szemben, akik a szocialista államrend ellen tevékenykednek.⁴¹ Ez a paktum lehetővé tette a pártállam számára, hogy az egyházat saját belső ellenzékének elnémítására használja fel.

37 == Csiky, 2021.

38 == Csapody, 1993b: 80.

39 == ÁBTL 2.7.1. BRFK 75. sz. napi operatív információs jelentése, 1985. június 24.; ÁBTL 2.7.1. Fejér MRFK 40. sz. napi operatív információs jelentése, 1985. június 24.; ÁBTL 2.7.1. BRFK 154. sz. napi operatív információs jelentése, 1985. november 24.

40 == Csapody, 1993b: 70.

41 == Máté-Tóth, 1996.

Az államvédelmi és politikai ügyekből így váltak egyházfegyelmi és teológiai ügyek, az ideológiai ellenfelekből teológiailag téves nézeteket valló eretnekek. Amikor a Bokor-tagok szolgálatmegtagadásai egyre nagyobb nyilvánosságot kaptak, és komolyan veszélyeztették a magyar állam és a Vatikán közötti „jó viszonyt” (valamint a Casaroli bíboros fémjelezte keleti politikát), az ÁEH nyomatékosan felszólította a püspöki kart az egyházon belüli rendteremtésre.⁴²

Lékai László bíboros, érsek-prímás, majd az őt követő Paskai László a legmeszebb menőig kiszolgálták az állami elvárásokat. Ennek a kollaborációnak a legszomorúbb dokumentuma az MKPK 1986. október 17-én kiadott nyilatkozata, amelyben a főpásztorok hivatalosan és egyértelműen elítélték a katonai szolgálatot megtagadó katolikus fiatalokat.⁴³ A nyilatkozat szerint a haza fegyveres védelme az állampolgári kötelezettségen túl keresztény kötelesség is, és a fegyveres szolgálat elutasítása ellentétes az egyház hivatalos tanításával. A püspöki kar ezzel nyíltan szembefordult a II. Vatikáni Zsinat szellemiségével, amely pedig elismerte a fegyvermegtagadás jogát. A katolikus egyház egyik legfontosabb modern dokumentuma ugyanis a *Gaudium et spes*⁴⁴ kezdetű zsinati konstitúció, amelynek kulcsfontosságú témája az egyház és a hívők társadalmi szerepvállalása, valamint a lelkiismereti és vallási okokból választható polgári szolgálat támogatása.⁴⁵

A pártállam és a klérus közötti összefonódást és a bulányistákkal szembeni koordinált fellépést jól jelzi, hogy miközben az állami hatóságok börtönbe zárták a fiatalokat, az egyházi vezetés teológiai vádakkal próbálta hitelteleníteni Bulányi Györgyöt. A Vatikán keleti politikájának és az ÁEH-nak az együttes nyomására a Hittani Kongregáció (Joseph Ratzinger bíboros vezetésével) 1987. április 30-án kelt levelében Bulányi tanításait teológiailag „tévesnek, veszélyesnek és félreérthetőnek” minősítette.⁴⁶ Ezt a levelet Paskai László az *Új Ember* hasábjain nyilvánosságra hozta, bevezetőjében nyíltan politikai okokkal indokolva a lépést.⁴⁷ A pártállam volt vezetői és az egyházi hierarchia köpönyegforgató előljárói még a rendszerváltás küszöbén is tökéletesen megértették egymást, és közösen próbálták fenntartani a Bokor teológiai és politikai elszigeteltségét. Az ÁEH részéről különösen Miklós Imre államtitkár és helyettese, Sarkadi Nagy Barna koordinálták az egyházi békemozgalmat és a békepapi hálózatot, amellyel részben a Bokor radikális pacifizmusát kívánták ellensúlyozni.

42 == Völgyesi, 2024.

43 == Magyar Katolikus Püspöki Kar katonai szolgálatról szóló nyilatkozata. *Új Ember*, 1986. november 2. 1.

44 == Az 1965. december 7-én kihirdetett *Gaudium et spes* 79. pontja kimondja, hogy méltányos törvénnyel kell gondoskodni azokról, akik lelkiismereti okból elutasítják a fegyveres szolgálatot, de vállalják a közösség szolgálatának más formáját.

45 == Csapody, 1993a.

46 == Bulányi, 2011: 2.

47 == Paskai László: A Hittani Kongregáció levele Bulányi Györgyhez. *Új Ember*, 1987. július 12. 1–2.

= = Baracska és a fogva tartás körülményei

A katonai szolgálatmegtagadás a késő Kádár-kori államigazgatás és igazságszolgáltatás szemében súlyos, a népgazdaság és az állam biztonsága ellen irányuló bűncselekménynek minősült. A hadkötelezettség személyes teljesítését megtagadó sorkötelesek ellen a Btk. 336. §-a alapján indítottak büntetőeljárást, amely békében öt évig terjedő szabadságvesztést helyezett kilátásba. A megtagadó fiatalok (legyenek bár Jehova Tanúi, nazarénusok, Bokor-tagok vagy politikai okból tiltakozók) a legbrutálisabb állami elnyomó apparátussal találták magukat szemben.

A szabadságvesztés végrehajtásának elsődleges helyszíne a Baracska és Börtön volt. Baracska a katonai szolgálatmegtagadók számára a szisztematikus megalázás és a fizikai-lelki megtörés helyszínévé vált.⁴⁸ Az erőszakmentességet hirdető, pacifista meggyőződésű, mélyen hívő vagy értelmiségi fiatalokat tudatosan zárták össze erőszakos köztörvényes bűnelkövetőkkel, rablókkel és tolvajokkal, kiszolgáltatva őket a börtönhierarchia brutalitásának, erőszakának. A parancsnokok és az őrk rendszeresen a legdurvább bánásmódban részesítették őket, megtagadták tőlük a legalapvetőbb emberi jogokat, és fegyelmi fenyítésekkel próbálták megtörni az ellenállásukat. A látogatásokat és a levelezést szigorúan cenzúrázták, és a börtön falain belül a legteljesebb információs zárlat uralkodott. Az erőszakmentesség híveit bilincsbe verve szállították, megalázó módon bántak velük, jogaikról nem tájékoztatták őket, hathatós ügyvédi védelem nélkül, teljes társadalmi érdektelenség mellett álltak bírái előtt a zárt tárgyalásokon.⁴⁹

A baracska büntetés-végrehajtás elitétjeinek felekezeti és szociológiai összetétele hűen tükrözte a megtagadók társadalmi bázisát. A fogvatartottak elsöprő többségét, mintegy 90–95%-át a Magyarországi Jehova Tanúi egyház tagjai adták.⁵⁰ Ők többségében olyan kétkezi munkások és szakmunkások voltak, akik apolitikus meggyőződésből, hitük legbelsőbb parancsára mondtak nemet a fegyveres esküre és a katonai szolgálatra. A Jehova Tanúi közül a Kádár-rendszerben összesen mintegy 2 500–3 000 fő került börtönbe. Mellettük nazarénusok, reformadventisták, valamint a Bokor katolikus fiataljai alkották a vallási megtagadók csoportját. Az első komoly áttörést a börtönvilág merev rendszerében a Kelet–Nyugat Párbeszéd Hálózat Kör⁵¹ 1988-as fellépése hozta meg: a civil szervezet folyamatos jogvédő tevékenységének és nemzetközi tiltakozó leveleinek hatására a hatóságok végül hivatalosan engedélyezték a Biblia használatát a Baracska fogva tartott szolgálatmegtagadók számára, ami az emberi méltóság és a vallásszabadság első fontos, szimbolikus győzelmét jelentette a rácsok mögött.

48 == Tódor, 1988.

49 == Habos, 2006.

50 == Dlusztus, 2021; vö. Csengey et al., 1979.

51 == Csapody, 1989.

A vallási alapon fegyvert elutasítók mellett a nyolcvanas évek közepén jelentek meg a „politikai” szolgálatmegtagadók. 1986-ban Tóth Tamás⁵², egy református papcsaládból származó fiatalember volt az első, aki nyíltan politikai okokra hivatkozva tagadta meg a sorkatonai szolgálatot. A pártállam nem tudott érdemben mit kezdeni ezzel az új jelenséggel, és orvosi kérdéssé alakítva az ügyet, Tóthot végül „pszichopátiás személyisége miatt” alkalmatlannak nyilvánította, a kiszabott egyéves börtönbüntetést pedig három évre felfüggesztette.⁵³ 1987 februárjában a bölcsészeti tanulmányait félbeszakító Keszthelyi Zsolt,⁵⁴ az *Égtájak között* című szamizdat lap szerkesztője tagadta meg politikai okokból a katonai szolgálatot. Keszthelyi védelmére és az ügy nyilvánosságra hozatalára megalkult a Keszthelyi Zsolt Bizottság (Bognár Mikolta, Nagy Jenő, Tamás Gáspár Miklós, Perlaki Tamás, Kiszely Károly, Holczer Tibor), amely az ellenzéki fórumokon, szamizdat kiadványokban és nemzetközi sajtóban folyamatosan napirenden tartotta az ügyet, aminek eredményeképpen Keszthelyi Zsoltot az Amnesty International 1988 áprilisában „A hónap politikai foglyának” nyilvánította.⁵⁵

A baracskai fogházban raboskodó, a Bokor katolikus közösséghez tartozó katonaság megtagadó Habos László „szabadmozgó igazolványának” (amely a rabgazdaság meghatározott területén való szabad közlekedését engedélyezte) fényképes hátlapja, 1985. (Habos László tulajdonában és engedélyével)

= = Az 1989-es jogszabályi fordulat és az alternatív szolgálati formák bevezetése

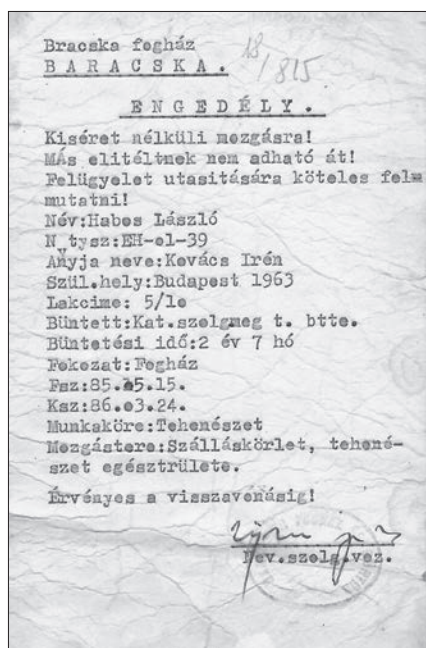
A nyolcvanas évek végére a pártállam gazdasági és politikai válsága oly mértékben elmélyült, hogy az ország nemzetközi hitelképességének és tekintélyének megőrzése érdekében elkerülhetetlenné vált a jogállami és emberi jogi reformok elindítása. Az Egyesült Nemzetek Szervezete (ENSZ) Emberi Jogok Bizottságának 1987. február 10-i döntése (amely a szolgálatmegtagadást emberi jognak ismerte el), valamint az

52 == Tóth Tamás (Fehérgyarmat, 1965. szeptember 12.) betanított munkás, hírlapkézbesítő.

53 == ÁBTL 3.1.5. O-20024.

54 == Keszthelyi Zsolt (Baja, 1964. április 23.) angol–francia szakos tanár. Az ÁBTL-ben az ún. demokratikus ellenzékkal foglalkozó számos dossziében szerepel a neve.

55 == Haraszti, 1992 (1987).

Habos László „szabadmozgó igazolványának” előlapja, 1985.
(Habos László tulajdonában és engedélyével)

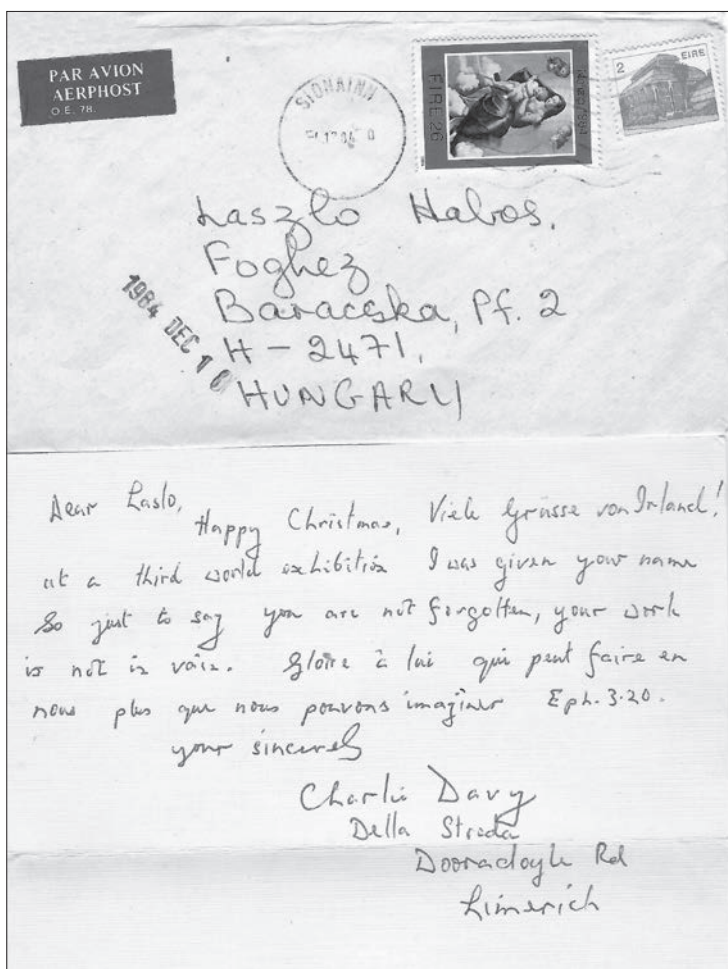
Európa Parlament ajánlásai és az Amnesty International nyomása aláásták a monolitikus államhatalom magabiztosságát. 1988. március 14-én, az állami és egyházi vezetők találkozáján Grósz Károly váratlanul bejelentette, hogy a katonai szolgálatmegtagadás problémáját a Magyar Népköztársaság rendezni fogja. Ezt követte a bebörtönzött hetvenhárom szolgálatmegtagadó feltételes szabadlábra helyezése és a folyamatban lévő büntetőeljárások felfüggesztése.⁵⁶

A jogszabályi fordulat 1989-ben teljesedett be: az országgyűlés januárban módosította az alkotmányt, majd júniusban elfogadta a honvédelmi törvény módosítását, amely Magyarországon a szocialista blokk országai közül (Lengyelország után) másodikként bevezette a fegyver nélküli katonai, valamint a hadseregtől teljesen független polgári (civil) szolgálat intézményét.⁵⁷ Ez a jogalkotási aktus óriási eredmény volt, de a létrejött „nagy kompromisszum” számos súlyos, diszkriminatív és büntető jellegű korlátozást tartalmazott. A polgári szolgálat időtartamát a sorkatonai szolgálat 18 hó-

napjához képest 36, majd a parlamenti bizottságok heves vitái és a civil szervezetek lobbitevékenysége után végül 28 hónapban határozták meg. Ez a másfélszeres szorzó egyértelműen büntető jellegű volt, és célja az alternatív szolgálatot választók elrettentése volt. A törvény ráadásul mereven kizárta a polgári szolgálat lehetőségéből a tartalékos állományban lévőköt, és a kérelmek elbírálására felállította a megalázó „lelkiismeret-vizsgáló bizottságokat”. Ezek a bizottságok, amelyek tanácsi tisztviselőköl, hadkiegészítő katonákból, pedagógusokból és egyházi lelkészekből álltak, szubjektív és formalizált módon vizsgálták a fiatalok legbelső meggyőződését. A megyei munkaügyi központok és a hadkiegészítő parancsnokságok előtt lefolytatott meghallgatások mikroszociológiai valósága drámai volt: az eljárás során a diplomás vagy egyszerű munkás fiataloknak egy hivatali szobában, idegenek előtt kellett vallaniuk hitükröl és erkölcsi elveikröl. Az alacsonyabb intelligenciájú vagy szegényebb sorsú fiatalok a kommunikációs akadályok miatt eleve hátránnyal indultak, és a bizottságok sokszor elutasították őket, miközben a hadkötelezettség anyagi és egzisztenciális terheit továbbra is a legszegényebb családok viselték.

56 == Egyházi vezetők Grósz Károlynál. *Népszabadság*, 1988. március 15. 1.

57 == 1989. évi XXII. törvény a Büntető Törvénykönyvröl szóló 1978. évi IV. törvény módosításáról. *Magyar Közlöny*, 1989. július 7. 816–818.

A baracscai fogházban rabos- (Habos László tulajdonában
kodó, a Bokor katolikus közös- és engedélyével)
séghez tartozó katonaság
megtagadó Habos Lászlónak küldött karácsonyi üdvözlőlap,
1984 decemberéből. Az írországi (limericki) Fr. Charlie Davy SJ
jezsuita szerzetes nemzetközi emberi jogi szolidaritási háló-
zatok tagjaként küldött bátorító üzeneteket a diktatúrák által
hitük és meggyőződésük miatt bebörtönzöttek részére.⁵⁸

58 == A levél szövege magyarul: „Kedves László! Boldog karácsonyt! Sok üdvözet Írországból! Egy harmadik világgal foglalkozó kiállításon kaptam meg a nevedet, így csak annyit szeretnék mondani, hogy nem vagy elfelejtve, és áldozatod nem hiábavaló. »Dicsőség annak, aki bennünk többet képes tenni, mint amit el tudunk képzelni.« Ef, 3:20. Öszinte híved: Charlie Davy. Della Strada, Dooradoyle út, Limerick” (Saját fordítás – Cs. T.)

= = Az Alba Kör és a nemzetközi jogharmonizáció

A demokratikus rendszerváltás után a katonai szolgálatmegtagadás és a polgári szolgálat kérdésköre új szakaszba lépett. 1990. május 15-én, a katonai szolgálatmegtagadás nemzetközi napján megalakult az Alba Kör – Erőszakmentes Mozgalom a Békéért, amely a fegyvertelen szolgálatot választók, a katonai szolgálatot elutasítók, egyetemisták és békepárti fiatalok érdekvédelmi szervezeteként határozta meg önmagát.⁵⁹ Az Alba Kör a latin *alba* ('fehér') szóból származtatta nevét, és a Gandhi, Tolsztoj, Thoreau által képviselt aktív erőszakmentesség és polgári engedelmesség szellemiségét tette magáévá a „Fénylő lelkiismerettel a békéért” jelmondat jegyében.⁶⁰ Az országos szervezetté bővülő mozgalom székhelye Budapesten volt, de Debrecenben, Egerben, Miskolcon, Pécsen, Sopronban, Szegeden, Székesfehérváron és Zalaegerszegen is működtek aktív helyi csoportjai. Az Alba Kör szellemi és mozgalmi gyökerei a Bokor Közösségben, a Bibó István Szakkollégiumban megalakult Kelet–Nyugat Párbeszéd Hálózat Körben és a *Dialógus Békecsoporth*ban gyökereztek. 1993-ban a Bokorral, a fiaikat a hadseregben békeidőben elveszítő szülőket tömörítő Jogsértettek Egyesületével (1990) és az Erőszakellenes Fórummal (1991) közösen létrehozták a Hadkötelezettséget Ellenzők Ligáját (HEL). A HEL, amely mintegy kétezer tagot számlált, független szervezetként küzdött az általános hadkötelezettség hazai eltörlése érdekében. Az Alba Kör bábáskodott a Békére Keresők Alapítványának (BÉKER, 1997) létrehozásánál is, amely a katonaadó (az állampolgárok adójának a honvédelemre költött része) befizetésének megtagadását és humanitárius célokra történő elkülönítését szorgalmazta.⁶¹

Az Alba Kör legfontosabb tevékenysége az ingyenes jogsegélyszolgálat működtetése volt: az 1989 és 1995 közötti években a mintegy tizennégyezer polgári szolgálatot teljesítő fiatal közül ezrek fordultak meg a szervezet irodájában, hogy segítséget kérjenek emberi és jogi sérelmeik orvoslására. A szervezet két alkalommal is elnyerte az Európai Gazdasági Közösség (1993-tól Európai Unió) által finanszírozott PHARE⁶² demokrácia-mikroprojektet. Az 1994–95-ben lefutott program keretében az Alba Kör elkészítette és közzétette az első magyarországi emberi jogi jelentést a katonai szolgálatmegtagadás és a polgári szolgálat helyzetéről, amely komoly visszhangot váltott ki, és alapjául szolgált a jogalkotás későbbi befolyásolásának a Munkügyi Minisztériummal folyó egyeztetések során.⁶³

59 == Az Alba Kör alapítói: Csapody Tamás, Kiss István (későbbi neve: Bati Márk) és Kotász Zoltán (későbbi neve: Kállay Kotász Zoltán).

60 == Csapody, 1998a.

61 == Csapody, 2000.

62 == Poland and Hungary: Assistance for Restructuring their Economies. Az Európai Gazdasági Közösség által 1989-ben elindított, a lengyel és a magyar gazdaság európai integrációját támogató finanszírozási program.

63 == Csapody, 1995.

= = A polgári szolgálati bevezetése

Hosszadalmas egyeztetések és a civil szervezetek intenzív lobbizása után az országgyűlés végül elfogadta az 1997. évi XXI. törvényt a polgári szolgálatról.⁶⁴ A törvény preambuluma történeti jelentőségű volt, ugyanis rögzítette, hogy a polgári szolgálat a sorkatonai szolgálattal egyenértékű, „a nemzet számára hasznos munkavégzést”⁶⁵ jelentő szolgálati forma. Ez a megközelítés elvileg szakított azzal az évszázados katonai mítosszal, amely a fegyveres sorkatonaságot tekintette a hazaszeretet egyedüli letéteményesének, és elismerte, hogy a hazát békés, civil eszközökkel is egyenértékűen lehet szolgálni. A törvény emellett pontosan meghatározta a polgári szolgálatosok jogait, juttatásait, és lehetővé tette a polgári szolgálat külföldön, nemzetközi csereprogramok keretében való letöltését is. A törvény azonban súlyos viszszalépéseket is tartalmazott a korábbi szabályozáshoz képest. A sorkatonai idő kilenc hónapra való csökkentésével párhuzamosan a polgári szolgálat idejét tizenöt hónapban határozták meg, ami az arányokat a polgári szolgálatosok hátrányára rontotta (a korábbi 12:18-as arány helyett 9:15-ös arány alakult ki). Ez a tizenöt hónap több mint másfélszerese volt a ténylegesen letöltött katonai szolgálatnak, ami nyíltan büntető és diszkriminatív jellegű volt, szembemenve az Európa Tanács és az Európa Parlament ajánlásaival. A törvény emellett lehetővé tette a polgári szolgálatosok hivatásos önkormányzati tűzoltóságoknál való foglalkoztatását is, ami komolyan veszélyeztette a szolgálat tisztán civil jellegét.

A polgári szolgálat magyarországi története és statisztikai rendkívül tanulságosak. A Szociális és Családügyi Minisztérium hivatalos adatai szerint 1989. július 7-étől 1998. december 31-éig összesen 15 807 főnek engedélyezték a polgári szolgálat teljesítését. Ez a sorkatonai szolgálatot teljesítők létszámához képest elenyésző, mindössze 3,7%-os számarányt jelentett, ami bizonyította, hogy a honvédség korábbi félelmei a haderő összeomlásától alaptalanok voltak. Az engedélyt kaptak közül 12 410 fő kezdte meg ténylegesen a szolgálatát, 7560 főt bocsátottak el a szolgálati jogviszonyból (93%-uk esetében a szolgálati idő rendes letelte miatt). A polgári szolgálatosok 43%-a az egészségügyi és szociális szférában, 35%-a a kultúra, művelődés és oktatás területén, 7%-a a természetvédelemlnél, 5%-a a gyermekvédelemlnél, 3%-a hivatásos önkormányzati tűzoltóságnál, 0,5%-a pedig a vízgazdálkodás területén teljesítette szolgálatát.⁶⁶

64 = = 1997. évi XXI. törvény a polgári szolgálatról. *Magyar Közlöny*, 1997. április 25. 2325–2335.

65 = = Uo. 2325.

66 = = Csapody, 1999.

= = Az ezredforduló vitái és az Alkotmánybíróság határozatai

Az ezredfordulón a Fidesz–Magyar Polgári Párt és a Független Kisgazda Párt koalíciós kormányprogramja egy olyan új koncepciót fogalmazott meg, amely a polgári szolgálatot teljesítőket a katasztrófaelhárítás és a polgári védelem rendszerébe kívánta integrálni, létrehozva az úgynevezett „polgári-polgári védelmi szolgálatot”.⁶⁷ Ez a törekvés súlyos elvi és jogállami aggályokat vetett fel: a polgári védelem fegyveres, rendvédelmi, katonai fegyelmi rendben működő szervezet, így a polgári szolgálat ide történő beolvasztása megszüntette volna a szolgálat civil jellegét. Ez a lépés durván sértette volna az Alkotmánybíróság (AB) határozataiban rögzített elvet, miszerint az állam nem kényszerítheti a polgárt olyan szolgálatra, amely a személyiség integritását és a lelkiismereti szabadságot veszélyezteti.⁶⁸ A polgári-polgári védelmi szolgálat bevezetése lényeges visszalépést jelentett volna a kivívott emberi jogok terén, szembement volna az EU-jogharmonizációval és a nemzetközi normákkal, miközben a demográfiai mutatók és a hadsereg létszámának csökkentése egyértelműen a sorkatonaság végleges eltörlése és a teljes hivatásos haderőre való áttérés szükségességét támasztották alá.⁶⁹ A sorkatonaság és a sorkötelezettség elkerülésének legális és illegális formái közötti egyenlőtlenség is rámutatott a rendszer fenntarthatatlanságára. A magyar jogszabályok szerint legálisan került el a sorkatonai szolgálatot az a sorköteles, aki öt évet elérő vagy azt meghaladó szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmény miatt eljárás alatt állt vagy előzetes letartóztatásban volt, továbbá a hivatásukat gyakorló lelkészek, a három vagy több gyermeket eltartók és a az országgyűlési és helyi képviselőjelöltek. Az egészségügyi alkalmatlanság azonban messze a leggyakoribb legális út volt: az 1990-es évek közepén a megjelentek alig 40%-a volt korlátozás nélkül alkalmas, a véglegesen alkalmatlanok aránya elérte a 20%-ot, az ideiglenesen alkalmatlanoké pedig a 15–19%-ot.⁷⁰ Ez azt jelentette, hogy a hadköteles férfiak több mint fele ténylegesen soha nem teljesített katonai szolgálatot, ami a sorkatonaság egyetemes és igazságos közteherviselési mítoszának végső összeomlását eredményezte.

A sorkatonaságból való végleges kiábrándulás és a modern, mozgékony haderő igénye végül elvezetett a sorkatonaság békeidőben történő megszüntetésének igényéhez. Az Alkotmánybíróság 50/2001. (XI. 29.) határozata, amely a Magyar Szocialista Párt által kezdeményezett népszavazási javaslatot vizsgálta (mely szerint békeidőben a sorkatonai szolgálat szűnjön meg, és azt önkéntes hivatásos haderő

67 == <https://www.parlament.hu/irom36/0021/0021.htm>.

68 == Alkotmánybíróság 64/1991. (XII. 17.) AB határozata. *Magyar Közlöny*, 1991. december 17. 4054–4072.; Az Alkotmánybíróság 46/1994. (X. 21.) AB határozata. *Magyar Közlöny*, 1994. október 21. 4064–4075.

69 == Csapody, 1998b.

70 == Szabó, 2003.

váltsa fel), rámutatott az alkotmányos szövegek rugalmatlanságára.⁷¹ Az AB megállapította, hogy a sorkatonai szolgálat békeidőben való megszüntetése csak az alkotmány módosításával érhető el, mivel az Alkotmány 70/H. § (1) bekezdése („a haza védelme minden állampolgár kötelessége”) elvi szinten rögzíti az általános honvédelmi kötelezettséget. Azonban, mint ahogyan azt a történeti és statisztikai adatok is igazolják, ez az elvárás békeidőben teljes mértékben fiktív volt, hiszen a lakosságnak csupán egy elenyésző töredéke teljesített ténylegesen szolgálatot. A sorkatonaság végül 2004. november 3-án szűnt meg véglegesen Magyarországon, amikor az utolsó sorkatona és polgári szolgálatos is leszerelt, lezárva a kényszer-sorozás korszakát.

= = = Összegzés és konklúziók

A magyarországi katonai szolgálatmegtagadás és a polgári szolgálat története hűen tükrözi a késő szocialista pártállam és a rendszerváltó demokrácia felemás, kompromisszumokkal terhelt valóságát. A Bokor katolikus közösség által képviselt jézusi erőszakmentesség, Kiszely Károly, Merza József, Orbán Péter és társainak, a Jehova Tanúk ezreinek, továbbá a nazarénusoknak és reformadventistáknak, valamint annak a néhány politikai okokból katonai szolgálatot elutasítóknak a bátor börtönvállalása rákényszerítette az államot a korábbi diktatórikus és elnyomó joggyakorlat feladására. A polgári szolgálat 1989-es bevezetése és az 1997-es polgári szolgálati törvény elfogadása óriási eredmény volt, amely lehetővé tette, hogy a fegyveres kiképzést elutasító fiatalok civil, hasznos és humanitárius munkával szolgálják hazájukat a közszférában és a civil szervezeteknél. Ugyanakkor a jogalkotás és a jogalkalmazás folyamatát végigkísérte a honvédelmi-katonai lobbis militarista szellemisége, amely a polgári szolgálat ideje alatt elkövetett diszkriminatív hosszabbításokkal, a megalázó bizottsági szűrők fenntartásával, valamint a szolgálat katonai és polgári védelmi szervekhez való láncolásával próbálta korlátozni a lelkiismereti szabadság teljes körű érvényesülését.

A magyarországi polgári szolgálat intézménytörténetét és jelenlegi jogi státuszát a fokozatos jogkiterjesztés, majd a későbbi jogkorlátozás ambivalens folyamata jellemzi, amely napjainkban egy demokratikus alapjog újrakívívásának kényszerét vonja maga után. Bár a fegyveres katonai szolgálat lelkiismereti okokból történő megtagadásának és polgári szolgálattal való helyettesítésének jogát társadalmi nyomásra 1989-ben egyszer már sikerült törvényesen kivívni, a kötelező sorkatonaság 2004-es felfüggesztését követően a Fidesz-kormányzat a 2011-es honvédelmi kodifikáció során minden indoklás nélkül teljesen megszüntette azt.⁷² Ez a jog-

71 = = Alkotmánybíróság 50/2001. (XI. 29.) AB határozata. *Magyar Közlöny*, 2001. november 29. 9395–9411.

72 = = 2011. évi CXIII. törvény a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről. *Magyar Közlöny*, 2011. július 27. 25637–25668.

alkotói lépés súlyos alkotmányos és nemzetközi jogi aggályokat vet fel, mivel egy esetleges minősített időszak (háborús vagy veszélyhelyzeti) mozgósítás esetén a hadkötelezettség ex lege újra aktiválható, miközben a hatályos jogrendből hiányzik a fegyveres szolgálat békés, civil – szociális, egészségügyi vagy közösségi – munkával történő kiváltásának törvényes alternatívája. Ez egy olyan súlyos jogi és morális adósság, amely egy esetleges újrászervezés vagy veszélyhelyzet esetén újra választ el a lelkiismereti okból tiltakozókat a börtön és a törvénysértés között. E joghézag felszámolása és a nemzetközi emberi jogi egyezményekkel való harmonizáció érdekében a Bokor Község „Másik arcod” munkacsoportja a Bokor 80. születésnapján, 2025. október 4-én petíciót indított a polgári szolgálat visszaállítása érdekében.⁷³ Kezdeményezte, hogy a polgári szolgálat lehetősége ismét szerepeljen az új Alkotmányban, amelyet egy reprezentatív, kiemelkedő katolikus, evangélikus és zsidó egyházi méltóságokat tömörítő felekezeti összefogás támogat, hangsúlyozva a lelkiismereti szabadság és az egyetemes emberi méltóság védelmének fontosságát.

A katonai szolgálatmegtagadás elbeszélte időszakának története bizonyítja, hogy a polgári szolgálat visszaállítása nem egy szűk vallásos–pacifista–civil csoport magánakciója, hanem alapvető humanitárius és jogállami igény. A jövő nemzedékeinek védelme és az egyetemes emberi méltóság tiszteletben tartása megkövetelné a katonaságelutasítók morális és anyagi rehabilitációját, és egyben megköveteli, hogy a magyar jogrendszer ismét biztosítsa a békés, fegyvertelen civil szolgálat törvényes kereteit, garantálva, hogy senkinek se kelljen saját legbelső meggyőződése és hazájának törvényei között választania.⁷⁴

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.7.1. Napi operatív információs jelentések

3.1.5. Operatív dossziék (O-dossziék)

o-20024. Tóth Tamás

3.1.9. Vizsgálati dossziék (V-dossziék)

v-86264. Dusicza Sándor

v-86473. Szabó Béla

v-22027. Nagy Ferenc és társai

v-86276. Szegedi Sándor

4.2. Parancsnyomtatvány

73 == https://bokorportal.hu/polgari_szolgalat.php.

74 == Csapody, 2026.

Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti
Levéltár (HM HIM HL)

XI-22. Budapesti Katonai Bíróság és jogelődjei

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

M-KS 288-5. Az MSZMP PB (IIB) iratai, 1956–1989

Magángyűjtemény

Soós Sámuel hagyatéka

=== Hivatkozott irodalom ===

Bodó, 2022

Bodó Szabolcs: A hadkötelezettség történeti áttekintése Magyarországon.

Hadtudományi Szemle, 1. sz. 5–19.

Bulányi, 1990–1991

Bulányi György: *Keressétek az Isten Országát!* Irotron, Budapest. I–V.

Bulányi, 2011

Bulányi György: *Szikrák egy fáklya lángolásából*. Magánkiadás, Budapest.

Csapody, 1989

Csapody Tamás: Kelet–Nyugat Párbeszéd Hálózat Kör. *Iffúsági Szemle*, 1. sz. 53–60.

Csapody, 1990a

Csapody Tamás: Fegyvertelenül. Küzdelem a végeken. A katonai szolgálat-
megtagadás magyarországi történetéhez. *Világosság*, 2. sz. 935–945.

Csapody, 1990b

Csapody Tamás: Metszéspontok. A polgári szolgálat és a szociális, egészségügyi
munka összefüggései itthon és külföldön. *Esély*, 2. sz. 3–15.

Csapody, 1991

Csapody Tamás: „Itt benn mindenki ártatlan”. Dr. Merza Józseffel az egyik első
katolikus katonai szolgálatmegtagadóval, a Bokor bázisközösségi mozgalom
egyik vezetőjével Csapody Tamás beszélget. *Forrás*, 8. sz. 65–72.

Csapody, 1993a

Csapody Tamás: A katonaiszolgálat-megtagadás helyzete Magyarországon.
Hadtudomány, 2. sz. 191–196.

Csapody, 1993b

Csapody Tamás: *Elmélet és gyakorlat. Keresztény katonai szolgálatmegtagadók Magyarországon 1979 és 1989 között, különös tekintettel a Bokor római katolikus bázisközösségre*. Kézirat, Budapest.

Csapody, 1995

Csapody Tamás: *Az Alba Kör emberi jogi jelentése a lelkiismereti okból történő katonai szolgálatmegtagadás magyarországi helyzetéről*. Kézirat, Budapest.

Csapody, 1998a

Csapody Tamás: Alba Kör – Erőszakmentes Mozgalom a Békéért. *Fundamentum*, 4. sz. 149–152.

Csapody, 1998b

Csapody Tamás: Polgári vagy polgári védelmi szolgálat? *Mozgó Világ*, 11. sz. 26–31.

Csapody, 1999

Csapody Tamás: A polgári szolgálat Magyarországon. *Valóság*, 11. sz. 78–95.

Csapody, 2000

Csapody Tamás: A magyar békemozgalom elmúlt tíz éve. In *A demokrácia tíz éve Magyarországon*. Szerkesztette: Rozgonyi Ibolya. Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza. 81–83.

Csapody, 2026

Csapody Tamás: Katonaságmegtagadók kezdeményezése: állítsuk vissza a polgári szolgálatot! *Szemlélek*, július 2. <https://szemlelek.net/katonasagmegtagadok-kezdemenyezese-allitsuk-vissza-a-polgari-szolgalatot/> (utolsó letöltés: 2026. szeptember 13.).

Csengey et al., 1979

Csengey Dénes – Fazekas István – Halmágyi Miklós – Ködöböcz Gábor: Jézus Királysága. *Valóság*, 7. sz. 71–80

Csiky, 2021

Csiky Annamária: Keresztény katonai szolgálatmegtagadók Magyarországon 1979 és 1989 között (5.). *Koinónia*, 6. sz. 4897–4900.

Dlusztus, 2021

Élet és Mű Egyiségben 1956–1989. II. köt. *Krisztus katonái a békés nemzedék, a rendszer áldozatai*. Szerkesztette: Dlusztus Imre. Hi-Tech Kft., Budapest.

Emődi, 1996

Emődi László: *A Regnum Marianum története 1900–1970*. Regnum Marianum, Budapest.

Habos, 2006

Habos László: *Acélajtók mögött*. Nyitott Könyv, Budapest.

Haraszti, 1992 (1987)

Haraszti Miklós: Keszthelyi Zsolt tárgyalásai. In *Beszélő Összkiadás*. III. köt. 1987–1989. Sajtó alá rend.: Havas Fanny. AB-Beszélő Kiadó, Budapest. 78–81. (Eredetileg: *Beszélő*, 21. sz.)

Kiszely, 1983

Kiszely Károly: *Miért nem fogtam fegyvert?* Alulnézet Kiadó (szamizdat), Budapest.

Kiszely, 1992 (1984)

Kiszely Károly: Vita a magyar katolikus egyházban. In *Beszélő Összkiadás*. II. köt. 1984–1987. Sajtó alá rend.: Havas Fanny. AB-Beszélő Kiadó, Budapest. 51–53. (Eredetileg: *Beszélő*, II. sz.)

Máté-Tóth, 1996

Máté-Tóth András: *Bulányi und die Bokor-Bewegung. Eine pastoraltheologische Würdigung*. [Bulányi és a Bokor-mozgalom. Pasztorálteológiai méltatás.] UKI-Berichte über Ungarn, Wien.

Németh–Patyi, 1997

Németh Sándor – Patyi Sándor: Védelmi felkészítés és az országmozgósítás. *Új Honvédségi Szemle*, 1. sz. 44–64.

Rajki, 2012

Rajki Zoltán: Szabadegyházak története Magyarországon 1945–1989. In *Szabadegyházak története Magyarországon 1989-ig*. Szerkesztette: Rajki Zoltán – Szigeti Jenő. Gondolat, Budapest. 243–271.

Szabó, 2003

Szabó János: A magyar haderő a XXI. századba indul: sorozás helyett önkéntesség. *Új Honvédségi Szemle*, 6. sz. 94–112.

Sz. n., 1992 (1987)

Szolgálatmegtagadók. In *Beszélő Összkiadás*. II. köt. 1984–1987. Sajtó alá rend.: Havas Fanny. AB-Beszélő Kiadó, Budapest. 740–742. (Eredetileg: *Beszélő*, 19. sz.)

Szakolczay, 1989

Szakolczay Lajos: *Páter Bulányi*. Új Idők Könyvek, Budapest.

Tódor, 1988

Tódor János: Két évad a Bahamákon. *Mozgó Világ*, 2. sz. 76–92.

Völgyesi, 2024

Völgyesi Orsolya: „Apolitikus” katolikus közösség vagy egyházi ellenzék? Bulányi György és a Bokor mozgalom a 80-as években. In *Egy underground történet. Tanulmányok Lugosi András tiszteletére*. Szerkesztette: Szécsényi Mihály. Gondolat Kiadó, Budapest, 326–348.

===== Internetes hivatkozások =====

Az új évezred küszöbén. Kormányprogram a polgári Magyarorszáért, 1998.

<https://www.parlament.hu/irom36/0021/0021.htm> (utolsó letöltés: 2026. október 4.).

A Bokor Község honlapja – polgári szolgálat.

https://bokorportal.hu/polgari_szolgalat.php (utolsó letöltés: 2026. szeptember 15.).

===== Sajtó =====

Új Ember, 1986, 1987

Népszabadság, 1988

Magyar Közlöny, 1989, 1991, 1994, 1997, 2001, 2011

Kulcsszavak

=====

1989/90-es rendszerváltás, börtönök, egyháztörténet, ellenkultúra,
hadtörténelem, hatalommal való visszaélés, katolikus egyház,
Kádár-korszak

/ The Path to Disarmament /

Conscientious objection to military service and the enforcement of freedom of conscience from late socialism to the present

This study examines the history of conscientious objection to military service in Hungary, focusing on the political, social, and legal frameworks surrounding this issue from the late socialist period, beginning in the 1970s, to the present day. It describes the state and church reprisals directed against those who refused military service. This group included members of the Jehovah's Witnesses, the Nazarenes, the Reformed Adventist Church, and the Roman Catholic Bokor Community founded by György Bulányi. Secret negotiations between state authorities and representatives of the Nazarenes began in 1969 in an attempt to resolve the situation. These negotiations led to the legalization of unarmed military service in 1977. However, the change applied only to Nazarene believers and was subject to contradictions. The political transition of 1989 in Hungary brought about real change. The new legislation, albeit slowly, increasingly converged with progressive regulations in Western Europe. As a result, a form of unarmed, civilian alternative service was established that was compatible with international human rights standards. The study also examines the activities of civil rights movements after the political transition, including the pacifist civil society organization known as Alba Kör. Finally, the study addresses a significant legal gap that exists currently. In 2011, The government led by Fidesz–Hungarian Civic Alliance abolished the possibility of civilian alternative service in 2011. Today, the current Hungarian legal system completely lacks the option of civilian alternative service on grounds of conscientious or religious objection.

A Kozma utcai börtönben raboskodó, (Orbán Péter tulajdonában és engedélyével) a Bokor katolikus közösséghez tartozó katonaság megtagadó Orbán Péter fogvatartása alatt használt tárgyai (fésű, jugoszláv "Halo! LULU 22" márkájú cigarettapapír, kézi cigaretta sodró), 1985.